



International Journal of Social Sciences

ISSN: 2587-2591

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.5.5>

Volume 3/1 Spring

2019 p. 53-67

*DİVÂNÜ LÛGATİ'T-TÛRK VE ZİRÂ'AT ALBÛMÜ'NDEN TARIM VE HAYVANCILIKLA İLGİLİ BAZI TERİMLER**

SOME OF TERMS RELATED TO AGRICULTURE AND STOCK-BREEDING IN DİVÂNÜ LÛGATİ'T-TÛRK AND ZİRÂ'AT ALBÛMÜ

Gizem Gülşah KARAOĞLU**

ÖZ

Yapılan araştırmalardan Türklerin sadece göçebe olarak yaşayan bir topluluk olmadıklarını ve ilk dönemlerinden beri tarımla uğraştıklarını öğrenmekteyiz. Geçmişten bugüne Türk toplumu için vazgeçilmez birer geçim kaynağı ve toplumun kültürünü oluşturan unsurlar olarak kendilerini gösteren tarım ve hayvancılıkla ilgili zengin söz varlığı, yapılan çalışmalarla kayıt altına alınmalıdır.

Hüseyin Kâzım Kadri'nin 20. yüzyıl başlarında kaleme aldığı Zirâ'at Albümü adlı eser, dönemin tarım ve hayvancılığına dair bilgileri detaylı olarak okurla paylaşırken araştırmacılara dönemin tarım ve hayvancılıkla ilgili söz varlığını da görme fırsatı tanır. Eserde çok sayıda tarım ve hayvancılık terimi bulunmaktadır. Bu terimlerin bir kısmı aslını korurken bazıları ses olayına uğramış vaziyette karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmamızda, Divânü Lûgati't-Türk'te Kâşgarlı Mahmud tarafından kaydedilen tarım ve hayvancılıkla ilgili kimi sözcükler ve Hüseyin Kâzım Kadri'nin Zirâ'at Albümü'ndeki ortak ve benzer söz varlığına ilişkin bazı veriler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Hayvancılık, Türk Dili, Kâşgarlı Mahmud, Hüseyin Kâzım Kadri.

* ‘‘Hüseyin Kâzım Kadri’nin Zirâ’at Albümü Adlı Eseri (İnceleme- Metin- Dizin)’’ başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi E-mail : ggkaraoglu@gmail.com

ABSTRACT

We are learning from the researches that the Turks are not only a nomadic community but have been engaged in agriculture since their first period. The rich vocabulary related to agriculture and stock-breeding, distinguished as indispensable means of livelihood and elements that form the culture of the society from the past to the present for the Turkish society, must be recorded by means of the studies performed.

The work named "Zirâ'at Albümü" written by Hüseyin Kâzım Kadri in the early 20th century gives a chance to see the vocabulary related to agriculture and stock-breeding of the era, sharing in detail the information on the agriculture and stock-breeding of the era with the readers. There are many agricultural and stock-breeding terms in the text. Some of these terms retain the original, while others have undergone a change of voice.

In this study, some data related to agriculture and stock-breeding recorded by Kâşgarlı Mahmud in Divânü Lûgati't-Türk and some data related to common and similar vocabulary in Hüseyin Kâzım Kadri's Zirâ'at Albümü have been revealed.

Keywords: Agriculture, Farming, Turkish Language, Kâşgarlı Mahmud, Hüseyin Kâzım Kadri.

1. Giriş

Türkler yerli ve yabancı pek çok kaynakta göçebe bir toplum olarak anılmaktadır. Yapılan araştırmalarda bunun bilimsel yaklaşımdan uzak olduğunu göstermiştir. Tarım, Türklerin tarihleri boyunca sürdürdüğü bir geçim kaynağıdır.

Ziya Gökalp, Eski Türklerin, göçebe olmakla birlikte her birinin ayrıca bir parça arazisi olduğu bilgisini verir. Eski Türklerin ekmek için buğdaya, hayvanlara yem olması için arpa ve mısıra; *tarasun* adlı içkiyi yapmak için darıya muhtaç olduklarını da ekler. (Gökalp, 1926: 338-339.).

Tarım ve hayvancılık Türklerin geçim kaynağı olmasının yanında, bir yaşam tarzı olarak da onların kültürel dokusuna sirayet etmiştir. Öyle ki Türkler ekin bayramları kutlamış; bunlara *saban toyu* adını vermişlerdir. Başkurtlar, Nogaylar, Tatarlar, Çuvaşlarda *habantuy*, *sabantoy*, *akatuy* gibi adlarla bu kutlama geleneği sürdürülmüştür. (Eren, 1978: 13).

Kültür, yaşayış, coğrafya, siyasal ilişkiler, geçim kaynakları, inanç gibi unsurlar, sözlü ve yazılı ürünlerin malzemelerini doğrudan ya da dolaylı etkilemiştir. Türklerin ilk metinlerinden bugüne tarımla ilgili söz varlığı yapılan araştırmalarca tespit edilmiştir.

TOBİDER

Türk Lugati'yla meşhur Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Zirâ'at Albümü* adlı eseri, - yazarının ön sözdeki ifadesiyle- her çiftçinin daima göz önünde bulundurmaya mecbur olduğu bir kitaptır. (Kadri, 1329). Yazar tarım ve hayvancılığa dair bilgi ve araştırmalarını detaylarıyla bu eserde ortaya koymuş; verdiği bilgileri de eklediği görsellerle desteklemiştir.

Bu çalışmada Kâşgarlı Mahmud'un, *Divânü Lûgati't-Türk*'te kaydettiği bazı tarım ve hayvancılık terimlerinin, Hüseyin Kâzım Kadri'nin 1329 tarihli *Zirâ'at Albümü*'ndeki söz konusu terimlerle ortaklık ve yakınlığı ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışma doküman incelemesine dayanmaktadır. Çalışmanın amacı *Divânü Lûgati't-Türk* ve *Zirâ'at Albümü*'ndeki hayvancılık ve tarım ile ilgili bir kısım sözcük ve terimleri tespit etmek ve söz varlığı çalışmalarına katkı sağlamaktır. İncelemede Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu'nun *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lûgati't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* çalışması ile Hüseyin Kâzım Kadri'nin *Zirâ'at Albümü* adlı eserinden faydalanılmıştır. Çalışmada incelenecek sözcükler, *Divânü Lûgati't-Türk* ve *Zirâ'at Albümü*'nde ortaklık gösteren örneklerden seçilmiş; ayrıca eserlerde aynı anlama gelecek şekilde kaydedilmiş diğer sözcük örnekleri de belirlenmeye çalışılmıştır.

3. *Divânü Lûgati't-Türk* ve *Zirâ'at Albümü*'nde Geçen Bazı Hayvan Adları ve Hayvancılık Terimleri

Hüseyin Kâzım, *Zirâ'at Albümü* adlı eserinde çok sayıda hayvancılık terimine yer verir. Kâşgarlı Mahmud da, *Divânü Lûgati't-Türk*'te hayvancılığa ilişkin birçok terimi anlamlarıyla açıklarken bunların Türk dillerinde kullanımlarını da gösterir. Aşağıda, *Divânü Lûgati't-Türk* ve *Zirâ'at Albümü*'nde anlamsal yakınlık ya da ortaklık gösteren bazı hayvan adları ve hayvancılık terimleri gösterilmiştir:

ada tavşanı: Evcil cinsleri de olan, tavşana yakın bir kemirici memeli, yaban tavşanı (*Oryctolagus cuniculus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *sugur* 380/299, *çekün* “ada tavşanı yavrusu” 203/173.

Zirâ'at Albümü'nde bir yerde *ada tavşanı* 117b/2 olarak geçer.

Ada tavşanı dinilen ‘*ādī cins sekiz on yavru yapar.*

Orhon Yazıtları'nda karşılaştığımız tavşan sözcüğünün, **taviş-* “seğirtmek, koşturmak” fiiline gelen (g)*An* ekiyle türetildiği düşünülmektedir.

ağıl: Evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer, arkaç.

İrk Bitig'de de aynı şekilde rastladığımız sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *agıl* 49/35 “Oğuzlarda, koyun pisliği” anlamıyla kullanılırken; *Zirâ'at Albümü*'nde *ağıllandırma*

16a/30, *ağıllatma* 16a/33 sözcüğü yazarının ifadesiyle “gübrelenecek tarlanın üzerinde hayvanın bir müddet yatırılması usûlü”dür.

ağız: Yeni doğurmuş memelilerin ilk sütü.

Divânü Lûgati't-Türk'te *aguj* ~ *aguz* 39/26; *Zirâ'at Albümü*'nde *ağız* 80a/25, 80b/1, 80a/27 vb. örneklerde görmekteyiz.

ahır: <Far. Evcil büyükbaş hayvanların barındığı kapalı yer, hayvan damı.

Divânü Lûgati't-Türk'te *akur*, *aran* 5/3 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde *āhūr* 81b/25, 86b/2, 87b/22, 17b/2, 82a/6 şeklinde 21 yerde geçer.

angut: Ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde, evcilleştirilebilen bir yaban kuşu (*Casarca ferruginea*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *añıt* 59/45; *Zirâ'at Albümü*'nde bir yerde *angıt* 115b/2 olarak geçer.

anız: Ekin biçildikten sonra tarlada kalan köklü sap.

Divânü Lûgati't-Türk'te *añız* 59/45 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde de aynı şekilde 20 yerde geçer: 24b/14, 28b/11, 29a/22, 29a/24, 29a/26.

arı: Zar kanatlılardan, bal ve bal mumu yapan, iğnesiyle sokan böcek (*Apis mellifica*).

Orhon Yazıtları'nda aynen rastladığımız sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *arı*, *eşek arısı* 56/42, 429/335, 565/466; *Zirâ'at Albümü*'nde on sekiz yerde *arı* 120a/11, 120a/12, 120a/14, 120a/7, 120b/11, 120b/9 olarak geçer.

at: Atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan, beygir, düldül.

Divânü Lûgati't-Türk'te *at*, *kısrak* 12/7, 29/15, 34/21, 35/22, 36/23, 336/272; *bī* “Türklerde *kısrak* 481/385, 535/437, 580/477.” olarak geçer.

At renkleriyle ilgili; *ala at* : alaca renkli at 53/39, *kuba at* : doru ve sarı arasındaki at 540/441, *oy at* : yağız at 36/23 gibi ifadelerle rastlanılırken *Zirâ'at Albümü*'nde on yedi yerde *at* 110a/17, 17a/22, 86a/1, 86a/7, 86a/9 sözcüğü aynen geçer.

At renkleriyle ilgili *Zirâ'at Albümü*'nde “*Qır; siyāh ve beyāz tūyleriñ az veyā çoq olmasına göre açiq qır, gümüş qır, baqla qırı ve demirī qır nāmlarını alır. Al; tūyleri ve yelesi kırmızı olur. 3. Toru; tūyleri kırmızı ve yelesi siyāhdır. Südlü qahverengi; tūyleri ve yelesi şarıdır. Qula; tūyleri kırmızı ve yelesi siyāh olur. Alaca; bunun da al, siyāh ve toru nev ĩleri vardır.*” kısmı geçer. 86a/21-86a/28.

Çiftçilikde atdan ve kışrağdan istifāde idilmeyen bir iş yokdur. 86a/10.

aygır: Atın erkeği, damızlık erkek at.

Orhon Yazıtları'nda da gördüğümüz sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *adgır* 13/7, 60/46, 87,78, 103/94, 124/109; *Zirâ'at Albümü*'nde iki yerde *aygır* olarak geçer: 86a/7, 87a/9.

buzacağı: Yeni doğmuş, ana sütüyle beslenen sığır yavrusu.

Divânü Lûgati't-Türk'te *buzagu* 41/28, 224/194, 263/229, 419/329, 482/386, *torpı* 209/179,

tadun “bir yaşındaki buzağı”, *tüge* “iki yaşına girmiş olan buzağı” sözcüklerine rastlanmaktayken *Zirâ'at Albümü*'nde bir yerde *düve* 87b/5 sözcüğü geçer; *buzacı* sözcüğüne ise *Zirâ'at Albümü*'nde dört yerde rastlanır: 87b/4, 87b/11, 87b/7, 87b/9.

İrk Bitig'de de rastlanan sözcüğün; Moğolca *biragu* “iki yaşında sığır yavrusu”, Farsça *buzak* “küçük erkek keçi”, *buz* “teke” gibi çeşitli dillerde de benzer şekilde olduğu görülür.

doru: Gövdesi kızıl, ayakları ve yelesi koyu renkli olan, yağız (at).

Orhon Yazıtlarında'da rastlanan sözcük (>toruğ), *Divânü Lûgati't-Türk*'te *torug* ~ *torıg* 170/146, 187/160 biçimlerinde sözcüğe rastlanmaktayken *Zirâ'at Albümü*'nde sözcük, *toru* 86a/24, 86a/27, 87a/4 şeklinde dört yerde geçer.

eşek: Atgillerden, uzun kulaklı binek ve hizmet hayvanı, merkep, karakaçan, uzun kulaklı (*Equus asinus*).

Maniheist Uygur metinlerinde *eşgek* olarak kaydedilen sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *eşgek* 68/54, 70/56; *Zirâ'at Albümü*'nde dört yerde *eşek* 86b/30, 87a/9, 87a/8, 87a/5 geçer. Yazar eserinde eşekten, *Çiftçiliğin yorulmağ bilmez arkadaşısı ve fuqaranın atıdır. Kana'atkārlığı, şabır ve tevekkülü darb-ı meşel olmuştur.*, sözleriyle bahseder. 86b/30-86b/32.

Eski Türkçe *eş-* “(at vb.) yürümek” fiilinden türetildiği düşünülmektedir.

güvercin: Güvercingillerden, hızlı ve uzun zaman uçabilen, kısa vücutlu, sık tüylü, evcilleşmiş birçok türü bulunan, yemle beslenen bir tür kuş (*Columba*).

Eski Türkçe *kögerçin* veya *kögürçin*den evrildiği düşünülen sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *kökürçgün* 626/521; *Zirâ'at Albümü*'nde *güvercin* olarak on bir yerde geçer: 113a/5, 114b/20, 114b/4, 116b/33, 117a/16.

Eski Türkçe *köger-* “mavileşmek, göğermek” fiilinden türettiği düşünülen sözcük, sonuna da kuş adı türetimlerinde görülen *+çin* ekini almıştır. İsimden isim yapan az işlek bir ek olan *+Çin* ekinin kuş isimleri yanında, renk isimleri yaptığı da kaynaklarda belirtilir. (Tietze 2002: 272). Banguoğlu ekin eski bir üretim eki olup az sözcük verdiğini, eke bir sıra kuş adında rastlandığı bilgisini verir. (Banguoğlu 1974:166). Aynı ekten türetilen *balıkçın, hayırcın, bildircin, çamurcun, güvercin, kaşıkçın* vb. kuş adları çalışmalarda işaret edilmiştir. (Korkmaz 2003: 127).

gübre: <Yun. Verimini artırmak için toprağa dökülen her türlü hayvan dışkısı, kimyasal veya bitkisel madde, kemre.

Divânü Lûgati't-Türk'te komuk “özellikle at pislği” 193/165, *mayak* “özellikle deve pislği” 518/417 sözcüklerine rastlanmaktayken *Zirâ'at Albümü'nde* iki yüz on dokuz yerde *gübre* 100b/12, 101a/11, 101a/16, 106b/21, 15b/10, 15b/18 sözcüğü geçer. Sözcüğün Yunanca kópros, kopriá sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir.

kaz: Perde ayaklılardan, uzun, beyaz veya gri boyunlu, suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil kuş (*Anser*).

Budist Uygur metinlerinde de rastlanılan sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk'te kâz* 64/51, 133/116, 244/212, 355/283, 500/401; *Zirâ'at Albümü'nde* on yedi yerde *kaz* 113a/4, 114b/13, 114b/31, 114b/6, 115a/3, 115b/28 sözcüğü geçer. Sözcük Farsça *gâz*, Almanca *gans*, İngilizce *goose* sözcükleriyle aynı anlamda olup, şekil benzerlikleri de ilgi çekicidir.

keçi: Geviş getiren memelilerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen hayvan (*Capra hircus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te eçkü “Oğuzlarda keçi” 541/442 sözcüğü görülürken; *Zirâ'at Albümü'nde* on dört yerde *keçi* 80a/20, 83b/16, 88b/29, 89a/1, 89a/16, 89a/3 sözcüğü geçer.

koyun: Geviş getirenlerden, eti, sütü, yapağısı ve derisi için yetiştirilen evcil hayvan (*Ovis aries*).

Eski Türkçe *koñ* sözcüğü, *Divânü Lûgati't-Türk'te kon* “Argu lehçesinde koyun” 26/12, 504/404; *koy* 26/12, 63/49, 96/89, 136/119, 554/457 sözcükleri geçerken *Zirâ'at Albümü'nde* kırk beş yerde *koynun* 16a/31, 16a/33, 16b/11, 16b/26, 16b/32, 17a/22 sözcüğüne rastlanır.

kuzu: Koyun yavrusu.

Divânü Lûgati't-Türk'te kozı 5/3, 112/101, 153/133, 223/192, *baklan kuzı* “taze ve semiz kuzu”, *baldır kozı* “doğurma zamanının başlangıcında doğan kuzu”, *toklı* “altı aylık kuzu” vb. sözcüklere rastlanırken *Zirâ'at Albümü'nde* on iki yerde *kuzu* 37a/14, 5b/30, 83b/16, 99b/19, 99b/20, 99b/21 sözcüğü geçer.

oğlak: Keçi yavrusu.

Divânü Lûgati't-Türk'te muhtelif yerlerde rastlanan *oglak* 45/31, 72/59, 175/150, 235/205, 399/311 sözcüğü; *Zirâ'at Albümü'nde* *oğlak* 88b/30 şeklinde bir yerde geçer. Sözcük Eski Türkçe *oğul* “yavru.” sözcüğüne getirilen +*Ak* ekiyle türetilmiştir.

öküz: Çift sürmekte, kağrı çekmekte kullanılan, etinden yararlanan, iğdiş edilmiş erkek sığır.

Irk Bitig'de de geçen sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk'te* *öküz* 41/28, 224/194, 263/229, 627/522, *op* “Argu lehçesinde harman yerindeki kılavuz öküz” 29/15, *tağun ~ tadun* “dana, öküzün bir yaşında olanı 201/172, 520, 419”, *ud~ ud* “Çiğil lehçesinde sığır, öküz 34/21, 412/324” vb. sözcüklere rastlanılırken *Zirâ'at Albümü'nde* *öküz* 86a/1, 87a/15, 87a/29, 87b/1, 87b/1, 87b/16, 89b/21, 89b/23 olarak on beş yerde geçer. Sözcük Toharca *okso*, Eski Yunanca *óksos*, Almanca *ochse*, İngilizce *ox*, Moğolca *üker* sözcükleriyle aynı anlamdadır.

ördek: Perde ayaklılardan, evcil ve yabancı türleri bulunan su kuşu, badi, badik (*Anas*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *ördek* “ördek, ördeğe benzer su kuşları” 64/51, 118/106, 263/229, 277/241, 452/355, 614/509 ördekgilleri kapsayacak şekilde anlamlandırılmışken, *Zirâ'at Albümü'nde* *ördek* 113a/5, 114b/19, 114b/31, 114b/35, 114b/5, 115a/33, 115b/12 sözcüğü yirmi dört yerde sadece ördek türü için geçer.

sağ-: Memeyi parmaklar arasında sıkarak sütünü akıtmak.

Divânü Lûgati't-Türk'te *sag-* 196/168, 271/237, 284/244 fiili; *Zirâ'at Albümü'nde* *şag-* 81b/23, 81b/26 aynı şekilde iki yerde geçer.

saman: Ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan, hayvanlara yedirilen ufalanmış sapları.

Divânü Lûgati't-Türk'te *saman* “Çiğil lehçesinde 209/179, 423/331”; *Zirâ'at Albümü'nde* *şaman* 113b/10, 16a/28, 17a/6, 45a/17, 45a/18, 45a/19, 45b/8, 55a/24 sözcüğü otuz dört yerde geçer.

sülün: Sülüngillerden, kuyruğu çok uzun, eti yenilen bir kuş (*Phasianus colchicus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *süglin* 223/192, *süwlin* olarak görülen sözcük ; *Zirâ'at Albümü'nde* *süglün* 113a/15, 114b/21 şeklinde iki yerde geçer.

şişek: İki yaşındaki koyun.

Divânü Lûgati't Türk'te *tişek* 195/167; *Zirâ'at Albümü'nde* *şişek* şeklinde 88b/22, 90a/6 iki yerde geçer.

tavşan: Tavşangillerden, eti yenen, hızlı koşan, kemirgen, postundan yararlanan bir tür memeli (*Lepus europeus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *tavışgan* 174/149, 256/224, 262/228 sözcüğü; *Zirâ'at Albümü*'nde *tavşan* 117b/1, 117b/14, 117b/20, 113a/5 olarak dokuz yerde geçer. bk. ada tavşanı.

tavuk: Sülüngillerden, eti ve yumurtası için üretilen kümes hayvanı (*Gallus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *takagu* “horoz ve tavuğun genel adı” 68/54, 174/149, 224/194, 449/352; *takuk* 409/319, 450/353, 492/393 “Türkmen lehçesinde”, *erkek takagu* 68/54, 224/194 “horoz” vb. sözcüklere rastlanırken *Zirâ'at Albümü*'nde *tavug* 115b/13, 115b/15, sözcüğü iki ve *tavuk* 113a/18, 113a/18, 113a/26, 113a/4, 113b/20, 113b/25, 114a/9 sözcüğü yirmi yedi yerde geçer.

tavus: Tavus kuşu.

Divânü Lûgati't-Türk'te *yun kuş* 167/144, 507/407 adıyla anılırken; *Zirâ'at Albümü*'nde iki yerde *tāvūs* 113a/15, 114b/22 sözcüğü geçer. Arapça *tāvūs* sözcüğünden alıntı olduğu düşünülmektedir.

tay: Üç yaşına kadar olan at yavrusu.

Divânü Lûgati't-Türk'te *kulun* “tay” 115/103, 203/174, 314/5258 sözcüğü görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *tay* 86a/9 sözcüğü bir yerde geçer.

tezek: Yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır dışkısı.

Divânü Lûgati't-Türk'te *tezek* 194/166 “at pisliği”, *baynak* “Oğuzcada hayvan pisliği 522/421”, *agıl* “Oğuzlarda, koyun pisliği 49/35”, *çalma* “koyun ağıllarında ve deve ağıllarında toplanıp kesilen ve kışın yakıt olarak kullanılmak üzere kurutulan tezek; kurumuş çamur parçası, kesek 218/187” vb. sözcükler görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *tezek* 28b/22, 28a/28, 28b/2, 42a/21, 43b/19 sözcüğü dokuz yerde geçer.

yem: Hayvan yiyeceği.

Divânü Lûgati't-Türk'te *meñ* “kuş yemi, taneler” 273/238, 601/493 ve *yim* “yiyecek, rızık” 241/210, 507/407, sözcüğü görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde otuz beş yerde *yem* 113b/18, 115a/26, 115a/28, 115b/17, 43b/30, 86b/1, 87b/28, 100b/24 sözcüğü geçer.

yumurta: Bir dişinin vücudunda oluşan, yumurtlama ve döllenmeden sonra aynı türden bir canlı oluşturan hücre.

Divânü Lûgati't-Türk'te *yumurtga* 631/526 “tavuk ve diğer kuşların yumurtası” sözcüğü görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *yumurta* 101b/24, 113a/3, 113b/29, 114a/6, 114b/12, 114b/14, 114b/7, 114b/9 sözcüğü seksen sekiz yerde geçer.

4. *Divânü Lûgati't-Türk ve Zirâ'at Albümü*'nde Geçen Bazı Bitki Adları ve Tarımla İlgili Terimler

Aşağıda, *Divânü Lûgati't-Türk ve Zirâ'at Albümü*'nde anlamsal yakınlık ya da ortaklık gösteren bazı bitki adları ve tarım terimleri gösterilmiştir:

ağaç: Meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitki.

Orhon Yazıtları'nda *ığaç* olarak yer alan sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk*'te *yığaç ~ yığāç* 11/6, 35/21, 87/78, 97/90, 529/430, 615/510, 629/524 olup *Zirâ'at Albümü*'nde *ağaç* 105a/27, 105b/2, 106b/30, 108a/3, 108b/23, 113a/18, 116b/20 şeklinde yüz yirmi altı yerde geçer.

alıç: <Far. Hünnapgillerden, kırlarda kendiliğinden yetişen, hekimlikte ve boyacılıkta kullanılan, sert odunlu bir ağaç, gövem eriği, geyik dikenini, akdiken.

Divânü Lûgati't-Türk'te *aluçın* 81/70, *yawışgu* 465/369, *yumuşga* sözcükleri görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *alıç* 108a/20, *ağdiken* 108a/20 sözcükleri geçer. Farsça *ālūça* sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir.

armut: Gülgillerden, çiçekleri beyaz, Türkiye'nin her yerinde yetişen bir ağaç (*Pirus communis*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *armut* 60/46, 408/318 şeklinde geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde *armud* 105a/11, 105a/6, 105b/30, 108a/18, 108a/24, 108a/27 olup on yerde geçer.

arpa: Buğdaygillerden bir bitki (*Hordeum vulgare*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *arpa* 74/62, 329/267, 423/331, 172/148, 74/62 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde aynı şekilde *arpa* 115a/12, 115a/18, 115b/20, 115b/31, 116a/30 olarak kırk bir yerde geçer.

ayrık otu: Buğdaygillerden kökü hekimlikte idrar söktürücü olarak kullanılan yabani bir bitki (*Agropyrum repens*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *adırik* 62/48, 69/55, *çim* 170/147, *çümgen* 222/192 “çayır, ayrık otu” vb. sözcüklere rastlanırken *Zirâ'at Albümü*'nde altı yerde *ayrık* 35b/8, 64b/33, 64b/31, 65a/4, 30b/30, 36b/11, 28b/6 geçer. Eski Türkçe *adır-* fiiline +*Uk* eki getirilerek türetildiği düşünülmektedir.

ayva: Gülgillerden, çiçekleri iri, beyaz veya pembe, yapraklarının altı tüylü, orta yükseklikte bir ağaç (*Cydonia oblonga*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *awya* 70/56, 421/330 şeklindeki meyve adı; *Zirâ'at Albümü*'nde sekiz yerde *ayva* 108a/20, 108a/22, 109a/9, 109a/12, 109b/1, 109b/7 şeklinde geçer.

bağ: Üzüm kütüklerinin dikili bulunduğu toprak parçası.

Divânü Lûgati't-Türk'te *bāg* 511/410, 537/439 olarak görülen sözcük *Zirâ'at Albümü*'nde de 67 yerde *bāg* 124a/11, 62a/13, 62a/24, 62a/27, 62a/7 olarak geçer.

buğday: Buğdaygillerin örnek bitkisi (*Triticum*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *buğday* 86/77, 384/301, 424/332, 444/347, 446/350, 475/380, 551/451, 556/459, 587/480 sözcüğü, *Zirâ'at Albümü*'nde de doksan iki yerde 114a/28, 115a/13, 115a/18, 115b/20, 115b/25, 115b/32, 116a/26, 116a/30 geçer.

biber: <Yun. Patlıcangillerden, yurdumuzda çok yetişen ve çeşitli türleri bulunan bitki (*Capsicum annuum*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *murç* 173/149, 359/286 sözcüğü görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde beş yerde *büber* 100a/9, 100a/10, 100a/11, 100a/14 geçer.

ceviz: <Ar. Cevizgillerin örnek bitkisi olan, uzun ömürlü, gövdesi kalın, kerestesi değerli, yurdumuzda çok yetişen ağaç (*Juglans regia*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *yagak* “ceviz” 57/44, 137/120, 210/180 sözcüğü görülürken; *Zirâ'at Albümü*'nde yedi yerde *ceviz* 107b/16, 107b/18, 107b/21, 107b/5, 107b/8, 98a/11 sözcüğü geçer. Arapça *cavz* sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir.

darı: Buğdaygillerden kurağa dayanıklı bir bitki, akdarı (*Panicum miliaceum*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *tarıg* 14/7, 44/30, 82/72, 88/79, 93/86, 94/87, 103/94, 106/96 “Türklerin çoğunda buğday, bilhassa Oğuzlarda akdarı”; *ügür* “Türkler arasında akdarı” 39/26, *yügür* 448/352, *tarıg biti* “buğdaya düşen küçük kurtçuklar 161/140” vb. sözcükler görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde on bir yerde *darı* 114a/24, 116b/26, 42a/8, 50a/1, 87b/15 sözcüğü geçer.

dut: <Ar. Dutgillerden kuzey yarım kürenin genellikle ılıman bölgelerinde yetişen, yapraklarıyla ipek böceği beslenen ağaç (*Morus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *üjme* 77/65 sözcüğü görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *dut* şeklinde iki yerde 121a/28, 121a/29, *tut* şeklinde dokuz yerde 105a/6, 105a/7, 110a/19, 110a/20, 110a/24 geçer. Arapça *tüt* sözcüğünden alıntılandığı düşünülmektedir.

elma: Gülgillerden çiçekleri pembe veya beyaz bir ağaç (*Pirus malus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te alma, almıla “Oğuzlarda elma” 77/65 şeklinde görülürken *Zirâ'at Albümü'*nde 8 yerde *elma* 105a/11, 108b/12, 108b/18, 108b/20 sözcüğü geçer.

erik: Gülgillerden beyaz renkli bir ağaç (*Prunus domestica*).

Divânü Lûgati't-Türk'te erük “şeftali, kayısı, siyah erik türünün genel adı” 47/33, 160/139, 407/318, *amşuy* “sarı renkli bir çeşit erik” 70/56 olarak geçerken *Zirâ'at Albümü'*nde dokuz yerde *erik* 108b/28, 109a/12, 109a/19, 109a/32 sözcüğü geçer. Eski Türkçe *er-* “olmak.” fiiline +*Uk* eki getirilerek türetildiği düşünülmektedir.

gevrek: Kolayca kırılıp ufalanan.

Divânü Lûgati't-Türk'te kewrek “ağaçların yumuşak olanları, kene otu” 241/209, *kewrek neş vb.* sözcük ve ifadeler geçerken; *Zirâ'at Albümü'*nde üç yerde *gevrek* 109b/2, 110a/21 sözcüğü görülür.

gürgen: Gürgengillerden, Karadeniz kıyılarındaki ormanlarda çok yetişen, kerestesi değerli bir ağaç (*Carpinus betulus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te kewrik “gürgen ağacı, çakırdiken” 241/209 sözcüğü geçerken *Zirâ'at Albümü'*nde bir yerde *gülgen* 5b/28 şeklinde geçer. Sözcüğün kökeniyle ilgili net bir bilgi bulunmamaktadır. *Zirâ'at Albümü'*nde geçtiği *gülgen* şekliyle bazı sözlüklerde madde başı olmuştur. bk. Raif Necdet, *Resimli Türkçe Kamus*.

havuç: <Far. Maydonozgillerden, koni biçimindeki etli kökü için sebze olarak yetiştirilen iki yıllık otsu bir kültür bitkisi (*Daucus carota*).

Divânü Lûgati't-Türk'te sarıg turma 217/187 olarak adlandırılan sözcük *Zirâ'at Albümü'*nde 6 yerde *havuc* 29b/25, 95b/23, 95b/27, 6 yerde *havuç* 59b/18, 95a/29, 96a/23, 96b/2 şeklinde geçer. Farsça *havic* sözcüğünden alıntı olduğu düşünülmektedir.

kavak: Söğütgillerden, sulak bölgelerde yetişen, boyu bazı türlerinde 30-40 metreye doğru çıkan, kerestesinden yararlanılan uzun boylu bir ağaç (*Populus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te tirek “kavak ağacı” 194/167, 207/178 şeklinde geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü'*nde iki yerde *ķavaķ* 110a/4, 5b/20 olarak geçer.

kavun: Kabakgillerden, sürüngen gövdeli, iri meyveli bir bitki (*Cucum*).

Divânü Lûgati't-Türk'te ķāgun 12/6, 56/43, 97/90, 115/103, 137/120, 138/121 şeklinde olan sözcük; *Zirâ'at Albümü'*nde *ķavun* 100a/22, 100a/24, 100a/32 olup altı yerde geçer.

kayın: Kayıngillerin örnek bitkisi olan, 30-40 metre boyunda, 2 metre çapında, kışın yapraklarını döken, kerestesi beyaz ve değerli olan bir orman ağacı (*Fagus orientalis*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *kağın*, *kađıñ* 179/153, 502/402 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde iki yerde *kağayn* 5b/11, 5b/28 şeklinde görülür.

kayısı: < Far. Gülgillerden, sıcak veya ılık iklimlerde yetişen, çiçekleri pembemsi beyaz bir ağaç (*Frunus armeniaca*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *sârıg erük* 47/33; *Zirâ'at Albümü*'nde dört yerde *kağayı* 107b/27, 109a/26, 109a/30 sözcüğü geçer. Arapça *kağays* “kıyaslama, ölçme” sözcüğüne getirilen +j ekiyle türetildiği düşünülmektedir. *kağaysj* “zerdalinin iyi ve iri cinsi.”

orak: Yarım çember biçiminde, yassı, ensiz ve keskin metal bir bıçakla, buna bağlı bir saptan oluşan ekin biçme aracı.

Divânü Lûgati't-Türk'te *or-* “ot vb. biçmek, kesmek” 96/89, 11/6, 463/367 fiili görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde on yerde bu fiilden türeyen *orağ* 124a/8, 31a/21, 42a/19, 43a/31, 44b/31 sözcüğü geçer.

pamuk: < Far. Ebegümeçigillerden, koza biçiminde meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi (*Gossypium*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *bamuk* ~ *bāmuk* “Oğuzlarda pamuk” 191/163, 595/487; *Zirâ'at Albümü*'nde on sekiz yerde *pamuğ* 15b/23, 25b/18, 57a/11, 57a/16, 57a/20 sözcüğü geçer. Farsça *pambak*, *pambuk* sözcüğünden geldiği düşünülmektedir.

patlıcan: < Ar. Patlıcangillerden, kalın saplı, uzunca yapraklı otsu bitki (*Solanum melongena*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *bütüğe* 225/194 olarak görülen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde dört yerde *pağlıcan* 110a/4, 98a/10, 99b/23, 99b/24 şeklinde geçer. Arapça *bādincān* sözcüğünden alıntıdır.

saban: Çift süren hayvanların koşulduğu demir uçlu tarım aracı.

Divânü Lûgati't-Türk'te *amağ* 38/25, *saban* 203/173, *sabanla-* “yeri işleme, sürme” 593/486, *tış* 497/399 “saban demiri” vb. sözcükler görülürken *Zirâ'at Albümü*'nde *şaban* 16a/6, 28a/13, 28a/21, 28b/9, 29a/10, 30a/31, 37b/6 sözcüğü yirmi beş yerde geçer.

sarımsak: Zambakgillerden, 25-100 santimetre yüksekliğinde, yapraklarında, saplarında ve toprak altındaki soğanında kokulu yağ bulunan bir kültür bitkisi (*Allium sativum*).

Divânü Lûgati't-Türk'te *sarmusak* 263/229 *samursak*, *basar* “dağ sarımsağı” 181/55 şeklinde görülen sözcük *Zirâ'at Albümü*'nde *şarımsağ* 95a/30 şeklinde bir yerde geçer.

soğan: Zambakgillerden yemeklere tat vermek için yumrusu ve yeşil yaprakları kullanılan güzel kokulu bitki (*Allium cepa*).

Divânü Lûgati't-Türk'te soğan 206/176, *sogun* olarak görülen sözcük; *Zirâ'at Albümü'nde soğan* 116a/25, 95a/30, 97a/10, 97a/15, 97a/25 şeklinde on altı yerde geçer.

söğüt: Söğütgillerden sulak yerlerde yetişen, yaprakları almaşık ve alt yüzleri havla örtülü büyük bir ağaç (*Salix*).

Uygur dönemine ait *İyi ve Kötü Prens Öyküsü'nde* de rastlanan sözcük, *Divânü Lûgati't-Türk'te* aynen *söğüt* 179/153, 502/402, 518/417, 605/497 olarak görülürken *Zirâ'at Albümü'nde* de bir yerde *söğüd* 5b/21 şeklinde geçer.

toprak: Yer kabuğunun toz durumuna gelmiş türlü kütle kırıntılarıyla, çürümüş organik cisimlerden oluşan ve canlılara yaşama ortamı sağlayan yüzey bölümü.

Divânü Lûgati't-Türk'te toprak “kum, toz” 12/6, 52/37, 67/53, 77/65 sözcüğü görülürken; *Zirâ'at Albümü'nde* 537 yerde *toprāk* 100b/17, 101a/22, 106b/13, 10a/10, 124a/2, 16b/3 geçer. Eski Türkçe *topra-* “kurumak” fiiline getirilen +*Uk* ekiyle türetildiği düşünülmektedir.

turp: Turpgillerden, yaprakları tüylü, çiçekleri beyaz, sarı, mor renkli bir bitki (*Raphanus sativus*).

Divânü Lûgati't-Türk'te turma 184/157, 217/187 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü'nde turp* 101a/23, 95a/29, 96b/4, 97a/6, 97a/7 şeklinde sekiz yerde geçer.

üzüm: Asmanın taze veya kuru olarak yenilen ve salkım durumunda bulunan meyvesi (*Vitis vinifera*).

Divânü Lûgati't-Türk'te üzüm 50/35, 56/43, 114/125, 589/483 olarak görülen sözcük; *Zirâ'at Albümü'nde* de aynı şekilde 105a/5, 105a/7, 63a/15, 63a/31, 65a/21, 65a/31, 65b/4 otuz dokuz yerde geçer. Eski Türkçe *üz-* “koparmak.” fiiline +*Im* eki getirilerek türetildiği düşünülmektedir.

yonca: Baklagillerden, başak durumundaki çiçekleri kırmızı veya mor renkli, hayvanlara yem olarak yetiştirilen çayır bitkilerinin genel adı (*Trifolium*).

Divânü Lûgati't-Türk'te yorınça “Oğuzlarda” 608/550 şeklinde geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü'nde* yedi yerde *yonca* 35b/6, 5b/16, 88a/16, 88a/21, 88a/7 olarak geçer.

ipek: İpek böceği kozaları çözülerek çıkarılan ve dokumacılıkta kullanılan çok ince, esnek ve parlak tel.

Divânü Lûgati't-Türk'te *taxtu* "eğirilmeden önceki ham ipek" 210/180 olarak geçen sözcük; *Zirâ'at Albümü*'nde *ipek* 110a/20, 120a/6, 121a/28, 121a/28, 121a/33 şeklinde dokuz yerde geçer.

5. Tartışma ve Sonuç

Dil, insandan, toplumdan, toplumun yapısından ayrı tutulamaz. Dil, konuşurunun bir aynası gibi onun değişimine göre şekillenir ve değişir. W. von Humboldt, dilin gelişmesini toplumdaki kültür ve düşünce alanındaki gelişme ve değişmelerle açıklar. (İmer, 1990: 9). "Bir dilin kelime hazinesi o dili kullanan toplumun aynasıdır." (Vardar, 2001b: 23). *Divânü Lûgati't-Türk* ve 20. yüzyılda yazılan *Zirâ'at Albümü*'nde geçen kimi sözcüklerden oluşturulan örneklemden tespitle iki eserde bulunan söz varlığı ortaklığı, tarihi süreç içinde Türklerin tarım ve hayvancılıkla, genel bir yaklaşımla toprakla, iç içe olduğunu göstermektedir. Bu örneklem özelinde ve eserlerin genelinde tarım ve hayvancılıkla ilgili zengin söz varlığı, Türk toplumunun yaşamında tarım ve hayvancılığın yeri ve önemini de ispat eder.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, T. (1990). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baytop, T. (2015). Türkçe Bitki Adları Sözlüğü, (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2008). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, (25. Basım). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). Kâşgarlı Mahmud-Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1978). Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkılar (I. Ulusal Türkoloji Kongresinde sunulan bildiri). İstanbul.
- Genç, R. (1997). Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gökalp, Z. (1976). Türk Medeniyeti Tarihi (İsmail Aka- Kazım Yaşar Koprıman baskısı 338-339.s). İstanbul: Ziya Gökalp Yayınları.
- İmer, K. (1990). Dil ve Toplum. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kadri, H. K. (1324). Zirâ'at Albümü. İstanbul: Tanin Matbaası.

Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk, Cilt IV. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugati't-Türk, Cilt I. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugati't-Türk, Cilt II. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugati't-Türk, Cilt III. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Kâşgarlı Mahmud. Dîvânü Lugati't-Türk, Cilt IV. (Çev. Besim Atalay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006.

Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, T. (2014). Orhun Yazıtları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tietze, A. (2002). Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati. İstanbul: Simurg Kitabevi.

Vardar, B. (2001). Dilbilim Yazıları. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

İnternet Kaynakları

<http://nisanyansozluk.com/> Erişim: 16.05.2019.

<http://www.tdk.gov.tr/> Erişim: 16.05.2019.